

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

КУЛІНІЧ ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.161.2 – 1.09 + 929 Калинець

МЕТАФОРА І. КАЛИНЦЯ: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Пінчук Тетяна Степанівна,
Луганський національний педагогічний
університет імені Тараса Шевченка, декан
факультету української філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гуляк Анатолій Борисович,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, професор
кафедри новітньої української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
Сиротенко Валерій Павлович,
Краматорський економіко-гуманітарний інститут
Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри слов'янської філології.

Захист відбудеться 16 травня 2008 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01017, Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано 12 квітня 2008 р.
Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Ткаченко Л.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Ігор Калинець є одним з тих поетів, у чийй творчості метафора відіграє особливу роль, виконуючи функцію не тільки й не стільки засобу конкретизації думки та інкрустації вислову, але, у першу чергу, витворюючи особливу образну мову. Мистецька спадщина письменника, незважаючи на його майже 25-річне мовчання, є важливою складовою літератури зламу ХХ – ХХІ століть і залишається актуальним матеріалом для сучасних літературознавців. Інтелектуалізованість лірики І. Калинця, складна образність та вишукана метафоричність певним чином утруднюють інтерпретацію поетичного доробку, що й пояснює поширену думку про важкість проникнення дослідників у герметичний поетичний світ митця.

Самобутня поезія привертає увагу як вітчизняних дослідників, так і зарубіжних славістів. Не дивлячись на те, що вже існує кілька дисертацій та десятки статей про різні аспекти поезії І. Калинця, у ній залишається багато “темних місць” і недосліджених сфер. Крім того, структура творчого доробку явно вказує на його цілісність, закономірність взаємного розташування віршів і збірок, а отже, на можливість простежити еволюцію світогляду й моделі поетичного світу автора від першої до останньої збірки. Такі спроби були зроблені в низці досліджень, але жодного разу основою не ставали інтертекстуальні елементи, незважаючи на численні згадки науковців про притаманну Калинцевій поезії інтертекстуальність.

Актуальність теми зумовлена інтересом сучасної науки до метафори як проблеми, що тісно пов’язана з питанням самоідентифікації свідомості. Лінгвісти та літературознавці говорять про необхідність вироблення нової галузі науки – метафорології. Отже, існує необхідність як нарощування знань щодо елокутивних можливостей тропів, так і пошуку нових підходів до вивчення метафори, зокрема дослідження її інтертекстуальних витоків.

Тексти І. Калинця обрані матеріалом дисертаційного дослідження з кількох причин. Порівняно нещодавно повернене до широкого загалу поетичне надбання митця поступово стає об’єктом літературознавчих розвідок, проте багато аспектів залишаються малодослідженими чи зовсім невисвітленими. Оригінальна елітарна поезія І. Калинця є художнім явищем такого рівня, яке важко вміщується в межі теоретичних розбудов. Оцінка постаті митця, співвіднесення його творчості з сучасниками та попередниками, визначення місця його віршів відносно постшістдесятників, представників київської школи поезії, постмодерністів тощо сприятиме поглибленому уявленню про літературний процес ХХ століття.

Наукова новизна дисертаційного дослідження вбачається в тому, що вперше метафора у творчості Ігоря Калинця досліджується в аспекті її інтертекстуальної сутності. Поетичний доробок митця розглядається як

цілісна структура, у якій послідовно вибудовується модель світу, розміщеного в тексті. Комплексно досліджується функція інтертекстуальних елементів, визначаються типи інтертекстуальних зв'язків, наявних у поетичних текстах.

Основна **мета** роботи полягає в тому, щоб дослідити інтертекстуальний аспект метафори Ігоря Калинця. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати ступінь вивченості проблеми інтертекстуальних тропів;
- визначити місце Ігоря Калинця в літературному процесі, зокрема розглянути питання про риси необароко та постмодерну в його творчості;
- розглянути природу, форми та функції інтертекстуальності в поезіях;
- простежити еволюцію моделі світу в поетичній творчості Ігоря Калинця як цілісної структури.

Предметом дослідження є інтертекстуальні фрагменти, що входять до складу метафоричних структур та виразів.

Матеріалом дослідження є віршований доробок Ігоря Калинця, об'єднаний автором у збірки “Пробуджена муза” та “Невольнича муза”. Свідомо не береться до уваги прозова творчість та перекладні вірші.

Методологічна база дисертації спирається на ґрунтовні дослідження в галузі поетики (М. Бахтін, В. Жирмунський, О. Потебня, Ю. Тинянов), неоміфології (В. Топоров) та інтертекстуальності (Р. Барт, Ю. Кристева, М. Ямпольський).

Дослідники творчості поета (О. Забужко, Д. Гусар-Струк, М. Ільницький, І. Фаріон) указували на прямий зв'язок поетичного світу та суспільних подій, сучасних авторові, отже, для аналізу творів залучалися культурно-історичний та біографічний підходи. Під час контекстуального аналізу та інтерпретації творів використовуються принципи міфопоетичної, культурно-історичної та герменевтичної шкіл літературознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження відповідає межах сучасного розвитку науки в Україні, входить до кола науково-дослідних робіт, над якими працює кафедра української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Тема дисертації є складовою частиною наукової теми кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка “Національна культура у філологічних дискурсах різних типів”. Тема затверджена й ухвалена на засіданні вченої ради ЛНПУ імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 31 жовтня 2003 року) й уточнена на бюро наукової ради НАН України з проблеми “Класична спадщина та сучасна художня література” при

Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка (протокол № 4 від 14 грудня 2004 року).

Теоретичне значення дослідження полягає в збільшенні масиву студій, присвячених різним аспектам творчості І.Калинця; викладені в роботі тези поглиблюють вивчення художньої метафори як сховища національної культури та ментальності, а також дослідження інтертекстуальних тропів, поетичної моделі світу, текстової реальності.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для подальшого дослідження творчого доробку І.Калинця, для вивчення джерел метафори та художньої реальності інших письменників. Окремі положення дисертації можуть бути використані при підготовці курсу лекцій з теорії літератури, історії української літератури ХХ століття, спецкурсів з творчості постшістдесятиників та проблем сучасної літератури.

Апробація роботи здійснювалася на таких конференціях: I Міжнародна науково-практична конференція “Загальні питання філології” (Дніпродзержинськ, 2004); III Міжнародна науково-практична конференція “Динаміка наукових досліджень 2004” (Дніпропетровськ, 2004); Міжнародна науково-практична конференція “Дні науки 2005” (Дніпропетровськ, 2005); VIII Міжнародна наукова конференція молодих учених (Київ, 2005), II Міжнародна науково-практична конференція “Wykształcenie i nauka bez granic - 2005” (Перемишль – Прага, 2005); Всеукраїнська науково-практична конференція “Українська література: стан вивчення в сучасній школі, проблеми, перспективи” (Луганськ, 2004); V Всеукраїнська науково-теоретична конференція “Українська література: духовність і ментальність” (Кривий Ріг, 2005), VI Всеукраїнська науково-теоретична конференція “Українська література: духовність і ментальність” (Кривий Ріг, 2006). а також під час університетських Днів науки й на засіданнях кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Основні положення дисертації викладено в 11 публікаціях, 7 з яких вміщено у фахових наукових виданнях.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації становить 157 сторінок основного тексту та 15 сторінок списку джерел, який складає 215 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, планами, визначено мету й завдання, предмет, об'єкт, методи дослідження, джерельну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення, наведено відомості про апробацію здійсненої роботи.

Перший розділ “Метафора та інтертекстуальність” присвячено аналізу стану вивчення метафори в сучасному літературознавстві, розгляду історії поняття “інтертекстуальність”, а також визначенню місця Ігоря Калинця в літературному процесі ХХ століття.

У підрозділі 1.1. *“Ігор Калинець у літературному процесі ХХ ст.”* розглядається постать І. Калинця в українській та європейській літературі зазначеного періоду. Творчість поета ввійшла в український літературний масив та стала відомою широкому читацькому загалу в 90-х роках ХХ століття, з того ж часу почалося її наукове осмислення. У роботі проаналізовано основні дисертаційні дослідження, присвячені окремим аспектам творчого доробку І. Калинця: І. Онікієнко, Ж. Яшук, Л. Мних, О. Буряк.

Одним з найповніших та найдетальніших досліджень є монографія М. Ільницького “Ключем метафори відімкнені уста”. М. Ільницький розглядає поезію І. Калинця як цілісну, чітко структуровану відповідно до художнього замислу систему. Дослідник аналізує збірки й цикли віршів у відповідності з порядком, у якому їх розташував автор, простежує еволюцію його поглядів від намагання усамітнитися в минулому до чіткого обирання громадянської позиції. М. Павлишин також розглядає творчість І. Калинця як цілісну систему, простежуючи еволюцію автора як християнського поета. Факт припинення віршування є для дослідника одним з доказів його гіпотези: немає сенсу продовжувати працювати над закінченим твором. Подібної думки дотримується і Ю. Шерех, зазначаючи, що автор пройшов шлях від віршування як розваги до поезії як філософського осмислення життя й смерті.

Дослідники по-різному вирішують питання простеження у творчості І. Калинця рис барокової поетики і про співвідношення його творчості з модерними та постмодерними тенденціями. П. Шкраб’юк називає І. Калинця модерновим поетом, водночас протиставляє його творчість модернізму в його ставленні до традицій, Бога та сучасності. Д. Гусар-Струк вважає І. Калинця справжнім спадкоємцем європейського модернізму, і це твердження є чи не єдиною спробою ввести творчий доробок поета в європейську літературну парадигму. Між тим таке введення не лише можливе, а навіть необхідне. Митця можна порівняти з тими поетами, у творчості яких відбито повнокровний образ їхньої Батьківщини – країни *par excellence*. Це С. Єсенін, Р. Бернс, У.Б. Єйтс.

Огляд досліджень, присвячених творчому доробку І. Калинця, показує, що, попри термінологічну різницю, науковці вказують на одні особливості поезії, а саме: відмову автора примиритися з реальністю, яка не відповідає його світоглядним уявленням, спробу відокремитися, усамітнитися від неї та намагання збудувати нову гармонійну реальність.

Проте не висвітлюється специфіка шляхів відчуження від існуючої реальності та побудови реальності нової.

Підрозділ 1.2. *“Поняття метафори та інтертекстуальності в сучасному літературознавстві”* присвячено актуальним питанням вивчення метафори та інтертекстуальності в сучасній науці. Як універсальний спосіб і засіб людського мислення, метафора знаходиться в колі уваги філософів, психологів, лінгвістів, літературознавців. У сучасних наукових розвідках метафору розглядають як засіб формування понять, що здатний відображати та зберігати особливості певної культури, у ній відбивається генетична пам'ять та соціальний досвід людини, вона виражає національні особливості мовної картини світу.

У сучасному літературознавстві метафора виходить за межі тропу та пересувається в центр уваги дослідників, які шукають у ній ключі до структури й змісту свідомості, мислення, пізнання, розуміння, інтерпретації. Незважаючи на солідну бібліографію, ця проблема постійно породжує нові аспекти дослідження та нові питання. Вивчення метафори в літературознавстві відбувається у двох напрямках – як “надлишкового” інкрустаційного елемента та як універсальної фігури людської свідомості.

Перший напрямок глибоко розроблений у науці, починаючи з Аристотеля. Метафора розглядається як троп, тобто слово, що використовується в невластивому для нього переносному значенні. Другий напрямок у вивченні метафори було закладено теорією словесності О. Потебні й розвинуто його послідовниками.

Вітчизняне дослідження метафори перебуває, на жаль, під сильним впливом інерції. З одного боку, регулярно з'являються статті, присвячені різним аспектам метафорології, вивчення метафори перебуває у фокусі уваги дисертантів. Найбільшим ґрунтовними дослідженнями метафори є докторська дисертація Б. Іванюка “Метафора та літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження” й дисертаційне дослідження Ю. Тимошенка “Метафора в структурі художньої свідомості”. Серед статей, присвячених метафорі, найважливішими є дослідження М. Коцюбинської “Відтворення чи перетворення” та Е. Соловей “Метафора-прийом” та “метафора-відкриття”.

Однак, попри детальні огляди та підсумовування вітчизняного й зарубіжного досвіду вивчення метафори, панівним у популярних виданнях довідкового та навчального характеру залишається уявлення про метафору як про троп. На перший план висувається її утилітарна функція прояснення та інкрустації.

У пошуках нових шляхів дослідження метафори актуальним є вивчення інтертекстуальних тропів. Визначення цього поняття неможливе без уточнення поняття “інтертекстуальність”. Основними ознаками поняття

інтертекстуальності в сучасній науці стали широка популярність та невизначеність, що може призвести до розмивання семантики, до втрати терміном чіткого значення. Тому проблема класифікації інтертекстуальних елементів є надзвичайно важливою, оскільки чітка систематизація елементів допоможе визначитися, які саме випадки слід відносити до інтертекстуальності. Існує небагато спроб класифікації інтертекстуальних елементів та міжтекстових зв'язків. Найбільш послідовними та повними серед них визнаються класифікації П. Торопа, Ж. Женетта, Н. Фатеевої.

У дослідженні пропонуємо таку класифікацію. Інтертекстуальні елементи поділяємо на власне інтертекстуальні, інтермедіальні, паратекстуальні, архітекстуальні. Серед власне інтертекстуальних виділяємо цитати, алюзії та ремінісценції. Цитатою є пряме включення фрагменту „чужого” тексту в авторський текст, причому, йдучи за Н. Фатеевою, доцільно виділити цитату з атрибуцією та без атрибуції. Включення в авторський текст певних елементів іншого тексту у вигляді натяку, іносказання, будь-яким непрямим шляхом є алюзією. Відсилання не до тексту, а до події, біографічного або історичного факту є ремінісценцією. Якщо авторський текст відсилає читача до іншого виду мистецтва, ці елементи визначаємо як інтермедіальний зв'язок. Співвідношення тексту з епіграфом чи заголовком розглядаємо як паратекстуальний зв'язок. Міжтекстові зв'язки, що встановлюються на жанровому рівні, розглядаються як архітекстуальність.

Важливим питанням є функції інтертекстуальності. Інтертекстуальні елементи здатні виконувати всі функції з класичної моделі функцій мови, запропонованої Р. Якобсоном. Цікаво, що при безпосередньому аналізі цих функцій інтертекстуальний елемент виявляє риси спорідненості з метафорою.

У розділі 1.3. *“Співвідношення метафори та інтертексту”* розглядається проблема співвіднесення інтертекстуальності з тропами. Дослідники дотримуються різних поглядів щодо питання, з яким саме тропом може бути зіставлений інтертекстуальний фрагмент: називаються метонімія (З. Мінц), синекдоха (О. Ронен), гіпербола та іронія (Л. Женні), метафора (М. Ямпольський).

Подібно до метафори, інтертекстуальність не обмежується однією мовою (існує, наприклад, гра на міжмовних омонімах чи на прямому й зворотному перекладах), одним способом чи засобом художнього вираження в межах власне мови й поза її межами (міжтекстові паралелі скасовують поділ на вірші та прозу, можуть виникати між різними видами мистецтва). І головне: звертаючись до джерел теорії інтертекстуальності, можна вичленити основу, ключову ознаку, за наявності якої певний фрагмент ідентифікується як інтертекстуальний. Це зсув. Фрагмент тексту

розпізнається читачем як інтертекстуальний за умови його зсуву, виходу за межі лінеарності, за умови неможливості його розшифрування при іманентному розгляді. Фрагмент чужого тексту, засвоєний авторським, також зсувається – у часі, у мові (при перекладі чи мовній грі), у настрої чи пафосі (при пародіюванні), він зазнає трансформації і, відповідно, зсуву відносно свого попереднього місця в культурній парадигмі.

Метафора виявляє риси глибокої спорідненості з інтертекстуальністю. Інтертекстуальний фрагмент можна розглядати як троп: декодування тропів і розшифрування інтертекстуальних відношень засновані на “розщепленій референції” (Р. Якобсон) мовних знаків, або “силепсисі” (М. Риффатер). В обох випадках для адекватного розуміння зсунутої за синтагматикою конструкції необхідне звернення до простору мовної пам’яті: або до цілісної системи переносів, прийнятої в поетичній мові, або до цілісної парадигми текстів, що створюють культурний контекст певного тексту.

Метафора зближує предмети не за основними, а за вторинними ознаками. Незважаючи на швидке впізнавання, читач, зустрічаючи метафору в тексті, переживає момент загадковості, розв’язання таємниці. Це ще одна ознака, що поєднує метафору та інтертекстуальність. Чужий текст, інтегрований в авторський, також містить загадку для читача, розв’язання якої дає додаткове естетичне задоволення.

Дослідники звертали увагу на інтертекстуальність поезії І. Калинця (М. Ільницький), називали імена письменників, тексти яких пов’язані з поезіями митця. Таким чином окреслювалося коло літературних, мистецьких, історичних постатей, у яке І. Калинець інтегрує свою творчість, та намічався культурний контекст, що мав урахувати читач для розшифрування, декодування його поезії. Проте відкритим залишалося питання про функцію інтертекстуальності в поезії творів І. Калинця. Спільною думкою дослідників творчості поета є твердження про визначальне місце поняття пам’яті (О. Гнатюк, Д. Гусар-Струк, І. Світличний, Е. Соловей). Поняття пам’яті дотичне до поняття інтертекстуальності (М. Ямпольський). Інтертекстуальність є художнім відображенням пам’яті автора в його творчому здобутку. Для І. Калинця інтертекстуальні зв’язки – це спосіб доторкнутися до минулого, пробудити генетичну, історичну пам’ять українського читача.

Другий розділ “Осмилення відчуженості (“Пробуджена муза”) присвячено розгляду першої частини творчого доробку І. Калинця, об’єднаної автором у збірку “Пробуджена муза”. У підрозділі 2.1. “Усамітнення в минулому (початки творчості поета)” розглядаються спроби митця побудувати поетичний світ, ізольований від сучасності.

І. Калинець у поезії не створює солодких ілюзій, а сміливо називає речі своїми іменами. Його несприйняття жорстокої дійсності виражене не у формі безпосереднього протесту, а в специфічній побудові поетичного світу. Поет не тікає у світ ілюзій, а заперечує існуючу дійсність створенням власної. Така специфічність поетичного світу перегукується з творчими настановами київської школи поезії.

І. Калинець зображує світ у межах своєї поезії – гармонійний, але повністю відділений від реальності. Навколишня реальність у такий спосіб позбавляється права на існування, вона лежить за межами поетового сприйняття. У збірці “Вогонь Купала” про неї просто не згадується. Автор усамітнюється в минулому, відтворюючи це минуле шляхом перетину власних текстів з текстами класиків української літератури; фольклором та обрядовістю; народними витворами (писанки, килими, ікони); іншими видами мистецтва. У багатьох поезіях збірки відчутні мотиви праслов’янських вірувань (обожнення вогню, культ Місяця). Поетичний світ першої збірки “Вогонь Купала” виявляє спільність із праслов’янським світом ще й тим, що в ньому, як у первісному світогляді, можна простежити поділ світу на своїх і чужих. Індикатором “свого”, можливістю проникнення в поетичний світ І. Калинця є впізнавання інтертекстуальних фрагментів, установлення передтексту – дохристиянських праслов’янських уявлень – і, таким чином, дешифрування поетичного послання. Основним видом інтертекстуального зв’язку, за допомогою якого утворюється перетин із фольклорно-міфологічною реальністю, є алюзії на твори усної народної творчості та міфи.

Інша, крім фольклорно-міфологічної, реальність представлена в першій збірці І. Калинця іменами митців, чия творчість близька авторові – Б.-І. Антонич, О. Довженко, С. Людкевич, О. Мишуга, П. Тичина, Т. Шевченко. Основним видом інтертекстуального зв’язку в поезіях цієї групи є ремінісценція – відсилання читача до біографічних фактів. Таким чином, передбачається знання потенційним читачем життєвого шляху митців, їхнього творчого доробку, тобто глибока обізнаність з українською культурою. Так реалізується фатична функція інтертекстуальних елементів.

У збірці “Вогонь Купала” створюється образ минулого як Золотого віку. Відчуття дійсності як чарівного незвичайного світу цілком відповідає первісному уявленню про світ. Ситуація змінюється в збірці “Відчинення вертепу”: ліричний герой більше не є органічною частиною давнього світу, ізольованого від сучасності, він відчуває недостатність штучно обмеженого світу. Зникає відчуття минулого як єдиної існуючої реальності, натомість воно показується читачеві як вертепне дійство. Інтертекстуальний зв’язок відбувається на архітекстуальному рівні, тобто на рівні жанру. Уся збірка в

цілому будується за зразком вертепної вистави: вірші групуються в три дійства, що відділені одне від одного двома інтермедіями.

У “Відчиненні вертепу” відбувається перехід від праслов’янського язичницького сприйняття світу до виразно християнізованого. Якщо в першій збірці ліричний герой насолоджувався своєю єдністю з природою чи ностальгував за цією єдністю, то на нинішньому етапі він відчуває відповідальність людини, і свою в першу чергу, за те, що відбувається довкола. Часи гармонійного існування на рівні з деревами, тваринами, природними явищами невідворотно залишилися в минулому. На новому етапі творчості І. Калинця починає виразно домінувати християнська етика й порушуються питання гріха, спокути та відповідальності.

На збірці “Відчинення вертепу” припиняються поетові спроби відмежуватися від реальності, не брати її до уваги. Внутрішній спротив процесам руйнації змушує поета вийти за межі поетичного світу, зануреного винятково в минуле. Незгода з існуючою реальністю реалізується на художньому рівні як “відчуження”. Цей процес і спостерігаємо в умовному другому періоді творчості І. Калинця, який розглядається в підрозділі 2.2. “Відчуження від сучасного”.

У наступних збірках виразно відчуваються екзистенціальні мотиви. Ліричний герой усвідомлює свою закинутість у світ і його чужість. “Коронування опудала” – збірка, у якій найсильніше відчувається розгублення, це своєрідна криза поета, безпорадність спроб зберегти маленький ідеальний світ хоча б у межах вертепу. Автор усвідомлює примарність вертепного світу й не-існування ніякого суголосного йому світу взагалі ніде, окрім його власної свідомості. Починається самозаглиблення, зміщення фокусу поетичного сприйняття вглиб. Передтекстом у збірці “Коронування опудала” є життя перших християн, легенда про вигнання з раю.

Збірка “Спогад про світ”, за спільною думкою дослідників, є подоланням кризи. Ліричний герой намагається обрати дорогу й знаходить точку опори – сприйняття страждання свого та своїх однодумців як спокути гріхів суспільства. Поет відмовляється від спроби зберегти старий ідеальний світ у реальності й заперечує цю реальність узагалі. Ліричний герой стає на шлях самопізнання й обирає постать Г. Сковороди в якості морального орієнтира, що підкреслюють паратекстуальні зв’язки з творами філософа. Кордони світу, у якому ліричний герой може відчувати себе комфортно, обмежуються фактично самою свідомістю героя, але він ще не готовий усвідомити свою безсилість вплинути на навколишню реальність. Ця ідея утверджується за допомогою алюзії до біблійного образу чаші – випивши свою чашу, герой дошукується не істини, а розгублення.

Наступним етапом (збірки “Підсумовуючи мовчання”, “Реалії” та “Додатки до біографії”) стає повне відчуження від реального світу. Основним передтекстом цієї частини творчого доробку І. Калинця є Євангеліє та новозавітні апокрифи (легенда про хустку Вероніки).

Окремі чужорідні елементи, включені в тексти І. Калинця, сприяють документалізації й прозаїзації поетичного тексту. Серед таких елементів спостерігаємо згадки про політичні події, прямо названі імена, прізвища, дати, специфічну лексику, канцеляризми. Фрагментарність докільця підкреслена також синтаксичними особливостями поезій циклу. Поділ на синтагми не збігається з поділом на рядки. Відсутність пунктуації ще поглиблює хаотичність, перерваність сприйняття світу. Реальна дійсність більше схожа на марення. За допомогою прийому псевдоінтертекстуальності автор витісняє реальність у текстовий простір. Реалії радянської дійсності сприймаються як симулякр, і реакцією автора стає витворення альтернативної реальності – текстової.

У третьому розділі “Створення авторської реальності (“Невольничча муза”)” розглядаються аспекти розростання текстової реальності, у якій розташовується ідеальна Україна. У підрозділі 3.1. “Шляхи створення текстової реальності” зазначено, що в “Невольничій музі” панує естетика бароко. Специфікою барокової поезії визначається можливість входження читача в поетичний світ автора: барокове віршування є своєрідним фільтром для пропускання кандидата в закритий клуб інтелектуалів. Не можна не помітити, що аналогічно діють інтертекстуальні фрагменти, якщо розглядати їх апелятивну та фатичну функцію: вони адресуються читачеві, який може розпізнати, а в ідеалі й оцінити вибір фрагмента. Якщо фрагмент не ідентифіковано, то розуміння тексту ускладнюється або стає неможливим.

У збірці “Невольничча муза” І. Калинцем послідовно вибудовується текстова реальність, яка розгортається в кількох аспектах: історично-географічному, аудіовізуальному, символічному. Ці аспекти реалізуються за допомогою різних передтекстів: народної творчості та творів української літератури, історичних пам’яток, творів живопису, текстів-знаків (кольори, звуки, числа, літери, камені, знаки зодіаку тощо). Названі елементи виконують функцію своєрідного будівельного матеріалу.

У підрозділі 3.2. “Історично-географічний аспект” розглядаються часові та просторові координати текстової реальності. І. Калинець створює історичний та географічний виміри існування ідеальної України за допомогою міжтекстових зв’язків з фольклорними джерелами, історичними писемними пам’ятками та творами української літератури. Географічно простір текстового світу утворюється на перетині з комплексом асоціацій, пов’язаних з різними областями України. Автор називає цей цикл “України”,

ніби підкреслюючи, що ці області – різні варіанти або аспекти існування України. Кожному віршу в циклі передує мотто, утворюючи складний інтермедіальний зв'язок, оскільки в ролі мотто виступають образи, музика, комплекси художніх текстів.

Історичний вимір текстової реальності концентрується в збірці “Міф про козака Мамаю”. Її назва чітко говорить про авторську інтенцію не наукового відтворення минулого, а його фольклорного, легендарного варіанта. У збірці фігурують не історичні факти, а легенди, не історичні діячі, а персонажі фольклору. Автор творить міф України не такої, якою вона була, а такої, якою вона має бути.

Серед передтекстів, що утворюють історичну площину ідеальної України, наявні також літературні твори авторів, з якими І. Калинець відчуває певну суголосність. Серед них окремо слід виділити Василя Пачовського, чії рядки стали назвою останньої поетової збірки – “Ладі й Марені”. Назва книги повторює у скороченому варіанті назву збірки В. Пачовського “Ладі і Марені терновий вогонь мій”. Повністю ця назва повторюється як мотто до збірки із зазначенням джерела. Звертає на себе увагу гранична прозорість передтексту, яка проявляється і в самій збірці: І. Калинець вказує джерело та автора кожного епіграфа, таким чином окреслюючи коло для інтеграції власного тексту (з точки зору автора) та для розшифрування його (з точки зору читача). Але це лише перший рівень інтертексту, багато алюзій міститься в текстах віршів, іноді прозорих, іноді зашифрованих.

У підрозділі 3.3. “Аудіовізуальний аспект” розглядаються передтексти та типи інтертекстуальних зв'язків, за допомогою яких утворюється аудіовізуальний простір ідеальної України. Основним є інтермедіальний зв'язок. Особливо яскраво це проявляється у циклі “Сім кольорів любові (Окремі за В. Кандінським)”. Аналіз літературного та філософського доробку В. Кандінського демонструє глибоку близькість його поглядів на мистецтво переконанням І. Калинця. У поетичному циклі “Кохання у семи барвах” знайшли своє відображення теоретичні положення В. Кандінського щодо емоційних та символічних характеристик кольорів. І. Калинець вибудовує певну систему від чорного – абсолютного кінця – до білого – універсального початку. Чорний, жовтий, зелений, червоний, блакитний, синій та білий кольори позначають етапи духовних пошуків ліричного героя. Результатом цих пошуків стає пізнання любові як доброти й милосердя, проявленого в слові. Любов, проявлена у слові, стає запорукою вічного існування світу, але не в матеріальному відтворенні, а в постійному розвитку. Таким чином цикл утверджує любов як єдиний шлях пізнання Всесвіту та свого місця в ньому.

Аудіовізуальний аспект текстової реальності менше занурений у національну історію чи символіку: візуальними передтекстами виступають твори європейських художників, випадкові малюнки на листівках, зображення різних сортів троянд тощо. Однак і вірші, що створені на перетині з перерахованими образами, групуються довкола тієї ж основної ідеї – утворення текстової моделі України. На це вказують окремі алюзії, наприклад, виразне відсилання до творчості Б.-І. Антонича в циклі “Сім кольорів любові”, фольклорні алюзії в циклі “Листівки”, обирання в якості візуального передтексту картин Г. Собачко-Шостак.

У підрозділі 3.4. “Символьний аспект” розглядаються шляхи утворення нематеріального, “тонкого” виміру. Для того, щоб одухотворити реальність, автор створює перетин своїх текстів з полем смислів довкола знаків. Кожен знак продукує довкола себе поле смислів: символічного, релігійного, побутового. Ці смисли багатозначні та взаємозумовлені. Символьний аспект уявного світу, як і аудіовізуальний почасті, зосереджений у збірці “Тринадцять алогій”. З усього доробку вона є, можливо, найбільш химерною, бароковою.

Цикл “Лapidарій” – розгорнута метафора, за допомогою якої поет прагне осмислити визначальні людські властивості. Вона складається з дванадцяти віршів, що описують дванадцять каменів – символів зодіакальних знаків. Невидимий зв'язок, який існує між каменем та його зодіакальним відповідником, поширюється на людину та космос, утілюючи ідею про людину, що поривається досягнути себе як мікрокосм – частину макрокосму, досягти свого небесного взірця.

Символіка циклу “Числа” виявляє явні християнські риси. На протигагу хаосу числа є символом порядку, отже, числовий ряд – це своєрідна система, духовний шлях ліричного героя. Ряд чисел від одного до десяти є поступовим рухом ліричного героя від усвідомлення свого існування до розуміння цілого світу з його гріховністю, конечністю та вічним оновленням. Автор включає в цикл ще сакральні числа *одинадцять*, *дванадцять* і *тринадцять*, що виразно говорить про домінанту християнської традиції в тлумаченні числової символіки. Число *тринадцять* завершує цикл виразною трагічною нотою. У християнській традиції це число асоціюється із зрадою Юди. Ліричний герой глибоко поринає в осмислення цієї зради, ідентифікує себе з Ісусом Христом. Цикл “Числа” являє собою історію духовних пошуків ліричного героя: від усвідомлення присутності Бога в цьому світі до гірко розуміння долі Сина Божого в ньому ж.

Побудування текстової реальності завершується поселенням у ній найважливішого для автора жителя – Т. Шевченка. Образ поета, яким, за власним висловом І. Калинця, починається та завершується його творчість,

опосередковано з'являється в перекладі українською мовою присвяти до поеми "Тризна". І. Калинець символічно повертає російськомовну поезію Т. Шевченка в український дискурс.

Результати дисертаційного дослідження узагальнено у **висновках**. Метафора та інтертекстуальний фрагмент виявляють риси глибокої спорідненості. В обох випадках ідеться про зсув фрагмента: метафора переносить значення, таким чином змінючи, деформуючи його; інтертекстуальний елемент є зсунутим відносно авторського тексту й відносно свого попереднього місця в культурній парадигмі. Естетичний ефект метафори й інтертекстуального елементу побудований на певній загадковості: потрібно виділити ознаку, за якою відбувається метафоричне найменування; необхідно ідентифікувати чужорідний елемент у тексті та виявити його джерело. Урешті, свідомо обрані для міжтекстових перегуків елементи культури, подібно метафорі, відбивають особливості авторського менталітету та соціального досвіду.

Поняття метафори та інтертекстуальності є ключовими для інтерпретації творчості І. Калинця. Побудована самим автором структура його завершеного поетичного доробку дає можливість простежити еволюцію моделі світу та її відносини з дійсністю.

Перша частина поезій, об'єднана в збірку "Пробуджена муза", являє собою послідовне відчуження від світу. У перших збірках автор створює мікросвіт, повністю замкнений у минулому, утворений за допомогою алюзій на фольклор, слов'янську міфологію, народні вірування, ремінісценцій до життєвого шляху українських культурних діячів. У наступних збірках ліричний герой відчуває несправжність і штучну обмеженість свого ідеального світу й більше не може тримати його в ізоляції від реальності. Він залишає межі цього замкненого світу для того, щоб зустрітися зі світом реальним. Специфічна конструкція збірки утворює архітекстуальний зв'язок між віршами та вертепним дійством, наслідком є створення світу-вистави. Вихід ліричного героя в реальний світ супроводжується відчуттям його чужості й абсурдності, яке наростає до появи екзистенціальних мотивів. Ліричний герой заглиблюється в самопізнання, основним передтекстом збірок виступає філософський доробок Г. Сковороди. У цей період відчутне поступове зникнення язичницьких мотивів з творчості І. Калинця та домінування християнської моралі. Глибока криза екзистенціального жаху перед реальністю долається усвідомленням необхідності заявити про свою громадську позицію й захистити дисидентський рух від наклепів та забуття. Цілковито у межах екзистенціальної філософії автор визначає власні життєві цінності та обирає свідоме дотримання цих цінностей. Його незгода з існуючим порядком виражається у творчому, текстуальному руйнуванні навколишньої дійсності. Реальність послідовно руйнується шляхом

включення до передтекстів елементів публіцистичних творів, документів, псевдоцитат. Остаточне відмежування ліричного героя від реальності відбувається в останніх збірках першого періоду. Основним передтекстом виступає Новий Завіт. Ключовим поняттям для розшифрування образів є “гріх байдужості до вогню”. Образ В. Мороза та дисидентів змальовується автором як образ нового Христа та християнських мучеників, що своєю самопожертвою мають спокутувати цей гріх. “Вогонь” – з уточненням в інших збірках “терновий вогонь” – цей дух і одухотворення, відчуття приналежності до нації. Уражені гріхом байдужості люди та реальність перетворюються на фікцію. Єдиною справжньою реальністю стає простір Нового Завіту з новими персонажами.

Друга частина творчого доробку, структурована під назвою “Невольнича муза”, – це поезії, створені І. Калинцем під час ув’язнення та заслання. У цій частині автор послідовно будує альтернативну текстову реальність. Шляхом утворення інтертекстуальних та інтермедіальних зв’язків з різномірними передтекстами текстова реальність обростає різними гранями: візуально-чуттєвою, історичною, символічною, географічною. Автор використовує народні перекази, легенди та пісні, звертається до творів живопису світових і українських майстрів, апелює до філософських, культурознавчих та історичних розвідок. У віршах цього періоду переосмислюються міфічні образи, звуки, цифри, кольори, символіка зодіаку, рослин тощо. Автор перекодує елементи різних видів мистецтва, сповнює їх новим змістом.

Логічна та продумана структура поетичного доробку І. Калинця свідчить про домінування авторської інтертекстуальності (у значенні свідомої). Твори поета можна схарактеризувати як підпорядковані певній метафізичній ідеї: створення простору для існування ідеальної держави, духовної України, “країни колядок”.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Втілення світоглядних позицій Ігоря Калинця в поетичному циклі “Лапідарій” // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 7 (75). – С. 104 – 108.
2. Метафори в поезії Ігоря Калинця // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 1 (81). – С. 91 – 95.
3. Ігорь Калинецъ та Василь Пачовський: інтертекстуальні зв’язки // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 15 (105). – С. 74 – 78.

4. Подолання смерті автора в поезії Ігоря Калинця // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 15 (110). – С. 71 – 75.
5. Числова символіка в поезії І. Калинця // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 14 (130). – С. 93 – 99.
6. Інтертекстуальність поезії Ігоря Калинця // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. – Вип. 22. – Ч. 2. – К.: Акцент, 2005. – С. 366 – 371.
7. Кохання як шлях пізнання Всесвіту: інтермедіальний аспект (на матеріалі циклу Ігоря Калинця “Кохання у семи барвах”) // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. – Вип. 22. – Ч. 2. – К.: Акцент, 2006. – С. 366 – 371.
8. Інтертекстуальний характер збірки Ігоря Калинця “Тринадцять алогій” // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Дні науки 2005: Том 44. Філологічні науки. – Д., 2005. – С. 3 – 5.
9. Кулініч Т.О. Метафорика поетичного циклу “Лapidарій” Ігоря Калинця // Загальні питання філології: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Том I. – Д., 2004. – С. 8 – 10.
10. Сонцеподібна модель всесвіту у поезії Ігоря Калинця // Динаміка наукових досліджень 2004: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Том 23. Українська мова та література. – Д., 2004. – С. 15 – 17.
11. Кулініч Т.О. Два поети, два світогляди (порівняльне вивчення поезії Ігоря Калинця та Богдана-Ігоря Антонича в 11 класі) // Українська література: стан вивчення в сучасній школі, проблеми, перспективи. – Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Луганськ, 2004. – С. 36 – 42.

Анотація

Кулініч Т.О. Метафора І. Калинця: Інтертекстуальний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008.

У дисертації досліджуються інтертекстуальні елементи в поезії І. Калинця, які функціонують в тексті як метафоричні вирази. Творчий доробок поета розглядається як цілісна структура, підпорядкована одній ідеї. Цією ідеєю є побудова текстуального простору для існування ідеальної України. Інтертекстуальні елементи є засобом для руйнування навколишньої реальності та будівельним матеріалом для побудови текстової.

У перших збірках автор намагається побудувати замкнений у минулому світ, використовуючи інтертекстуальні зв'язки різного типу із

фольклором, слов'янськими міфами, біографіями українських культурних діячів. Згодом відбувається усвідомлення екзистенціального відчуження від світу й поступове витіснення реальності в текстовий простір. Основним прийомом виступає квазіінтертекстуальність та залучення в якості передтекстів публіцистичних статей, документів тощо.

У другій частині творчого доробку, написаного в ув'язненні, автор створює текстовий простір у географічному, історичному, аудіовізуальному та символічному аспектах, використовуючи різноманітні типи інтертекстуальних зв'язків, у тому числі інтермедіальні. Передтекстами виступають легенди, казки, твори української літератури, витвори скульптури та архітектури, живописні полотна українських та європейських майстрів, знаки зодіаку, букви, числа тощо.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальні зв'язки, інтермедіальність, метафора, передтекст.

Аннотація

Кулинич Т.А. Метафора І. Калинца: Інтертекстуальний аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологический наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2008.

В диссертации исследуются интертекстуальные элементы в поэзии И. Калинца, которые функционируют в тексте как метафорические выражения. Метафора проявляет черты сходства с интертекстуальными элементами по ряду признаков. Таким образом, можно рассматривать интертекстуальный фрагмент как троп. Для И. Калинца интертекстуальные связи – это способ пробуждения исторической памяти читателя. Творчество поэта рассматривается как целостная структура, в рамках которой можно проследить эволюцию поэтического мира.

В первых сборниках автор стремится создать мир, полностью погруженный в прошлое, используя разнотипные интертекстуальные связи с фольклором, славянскими мифами, биографиями украинских культурных деятелей. Прошлое изображается как Золотой век. В дальнейшем происходит осознание недостаточности такого искусственно ограниченного мира, прошлое больше не осознается как единственная существующая реальность, вместо этого оно предстает перед читателем в виде вертепного действия. От языческого мировосприятия лирический герой переходит к явно христианскому. Результатом столкновения с реальностью становится экзистенциальное отчуждение. Лирический герой остро ощущает свою заброшенность в этот мир и чуждость ему. Преодоление кризиса происходит, когда герой находит точку опоры: восприятие страдания своего

и своих единомышленников как искупление грехов общества. Враждебная окружающая реальность вытесняется в текстовое пространство. Основным приемом выступает квазиинтертекстуальность.

В поэтических текстах, написанных в период заключения, автор создает текстовое пространство в географическом, историческом, аудиовизуальном и символическом аспектах, используя разнообразные типы интертекстуальных связей, в том числе интермедияльные. Предтекстами выступают фольклорные и литературные произведения, произведения скульптуры и архитектуры, живописные полотна украинских и европейских мастеров, знаки зодиака, буквы, числа и т.д.

В результате исследования утверждается, что творчество И. Калинца подчинено определенной метафизической идее: создание пространства для существования идеальной страны, духовной Украины, “страны колядок”. Метафорические выражения, имеющие интертекстуальный характер, являются способом разрушения окружающей реальности и строительным материалом для создания текстовой.

Ключевые слова: интертекст, интертекстуальные связи, интермедияльность, метафора, предтекст.

Summary

Kylinich T.O. Metaphor in I. Kalinets: Inter-textual aspect. – Manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences, specialty 10.01.01 – Ukrainian Literature. – T. Shevchenko’s National University of Kyiv. – Kyiv, 2008.

The dissertation focuses on the inter-textual elements in poetry of I. Kalinets, treating them as metaphorical expressions. The poet’s work is discussed as a unified structure in which his poetic world develops.

In his first collections of works, the author conveys a world immersed in the past. The effect is achieved through various kinds of inter-textual links reaching into folklore, Slavic mythology, and biographies of key individuals in Ukrainian history. Gradually, the author ushers in the existential alienation from the objective reality which is transformed into the textual world of his poetry. His major technique is quasi-inter-textuality along with the use of literary treatise and documents as prologues to his works.

In the next phase of his literary activity, which took place in a prison, the author develops the inter-textual space using geographical, historical, audiovisual, and symbolic elements. To this purpose, he utilizes a variety of inter-textual links, including the intermediate ones. He opens his works with legends, folk tales, works from Ukrainian literature, sculpture and architecture, Ukrainian and European paintings, signs of Zodiac, letters, numbers and so on.

The present work confirms the view that poetry of I. Kalinets is centered on a single metaphysical idea: that of the creation of a space for the ideal country, the spiritual Ukraine, “the land of kolyadka.” The inter-textual elements function as the method of destruction of the reality and the building material for the textual reality.

Key words: intertext, intertextual links, intermediality, metaphor, prototext.